

*Recommended for publication
by the North University Centre of Baia Mare*

Head of editorial board: Ioan-Mircea FĂRCAȘ – Dean of the Faculty of Letters,
North University Centre of Baia Mare.

**Advanced trends of the modern development of psychology and pedagogy
in European countries** : Collective monograph. Riga : Izdevniecība "Baltija
Publishing", 2019. 392 p.

ISBN 978-9934-571-86-2

© North University Centre of Baia Mare, 2019

CONTENTS

Характеристика методичної діяльності вихователів закладів дошкільної освіти Алексєєнко-Лемовська Л. В.	1
Соціально-психологічні особливості становлення особистості фахівця із соціальної роботи Балахтар В. В.	17
Distinctive features of psychologic traumatic factors in combat injuries of the skull and brain Vachynska N. V., Zabiiako Y. O.	37
Трансформація організації графічної підготовки авіаційних спеціалістів Башта О. Т., Джурик О. В.	51
Педагогічні умови та особливості організації соціокультурного середовища інклюзії у закладі загальної середньої освіти для дитини з інвалідністю Васильєва-Халатникова М. О.	67
The actual pedagogical problems of the formation of the communicative competence of future teachers of musical art Voronenkova T. O., Omelchenko S. O.	82
Methodological approaches to forming professional mobility of future pedagoges Gerasyova I. G., Shevchenko L. S.	96
Нестандартні задачі як засіб розвитку логічного мислення молодших школярів Голюк О. А., Пахальчук Н. О.	116
Грамматична компетентність у структурі мовної особистості учня Дика Н. М., Микитенко В. О.	133
The development of professional education and training in Belgium Zakaulova Yu. V., Havrylyuk M. V.	149
Multicultural education of foreign students: issue of scientific research Zozulia I. Ye., Stadnii A. S.	164
The problem of personal self-realization of Ukrainian youth in European integration: gender aspect Kikinezhdii O. M., Vasylykevych Ya. Z.	184

наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Умань: ФОП Жовтий О. О., 2015. Вип. 53. С. 203–208.

Information about authors:

Holiuk O. A.,

PhD in Pedagogic Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Preschool and Primary Education
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
32, Ostrozhskogo St., Vinnytsia, Ukraine

Pakhalchuk N. O.,

PhD in Pedagogic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Preschool and Primary Education
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
32, Ostrozhskogo St., Vinnytsia, Ukraine

**ГРАМАТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ
У СТРУКТУРІ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ**

Дика Н. М., Микитенко В. О.

ВСТУП

Реформування освіти в Україні спричинило переорієнтацію процесу навчання учнів старшої школи на практичний аспект. Навчальні програми з української мови не просто передбачають повторення раніше вивченого теоретичного матеріалу, а й зосереджуються на проблемних питаннях морфології та синтаксису і відрізняються від попередніх посиленням риторичним аспектом. Визнання необхідності формування комунікативної компетентності як однієї з ключових у загальній середній освіті, зміщення акцентів з оволодіння теоретичними знаннями на уміння практичного їх застосування, потреба сучасного суспільства у конкурентоспроможних фахівцях, здатних вільно орієнтуватися в інформаційних потоках, – все це є першопричинами актуалізації питання щодо визначення місця граматичної компетентності у структурі мовної особистості учня.

Окрім того, актуальність обраної теми дослідження зумовлена і внутрішніми трансформаційними процесами в загальній середній освіті. Нині особливої ваги набуває проблема формування граматичної компетентності як одного зі складників мовленнєвої підготовки і розвитку особистості, що забезпечує використання досвіду спілкування у різноманітних сферах діяльності учня. Сучасний старшокласник має не тільки володіти знанням граматики української літературної мови, а й уміти використовувати здобуті знання у процесі комунікації, тобто реалізовувати граматичні одиниці у всіх видах мовленнєвої діяльності, вміти правильно встановлювати взаємозв'язки між ними та втілювати здобуті знання у досягненні комунікативної мети. Водночас це зумовлює набуття граматичною компетентністю прагматичних значень. Весь пласт граматики тепер зорієнтовано на формування комунікативної мобільності та гнучкості старшокласника, на набуття ним умінь швидко реагувати на зміну мовленнєвих ситуацій, соціальних ролей, прагматичних інтенцій співрозмовника тощо, що підкреслює своєчасність запропонованого дослідження.

Мета розвідки полягає у висвітленні особливостей граматичної компетентності в структурі мовної особистості учня старших класів.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

– визначити психолого-педагогічні засади формування мовної особистості старшокласника;

– виокремити пріоритетні шляхи формування мовної особистості сучасного учня;

– описати особливості граматичної компетентності щодо специфіки її вираження у структурі мовної особистості старшокласника;

– охарактеризувати перспективи подальших досліджень.

У сучасній мовознавчій науці відомі різні підходи до аналізу мовної особистості, які визначають домінуючий складник цього поняття: полілектна й ідеолектна особистості (В. Нерознак), етносемантична особистість (С. Воркачов), елітарна мовна особистість (О. Сиротініна, Т. Кочеткова), семіологічна особистість (А. Бараңов), мовна й мовленнєва особистості (Ю. Прохоров, Л. Клобокова), комунікативна мовна особистість (К. Седов, С. Сухих), фасцинативна мовна особистість (Л. Козяревич, Е. Куц). Українські науковці також послуговуються поняттям мовної особистості й розглядають його з позицій лінгвістики та лінгводидактики (Ф. Бацевич, Л. Гнатюк, М. Іваницька, Л. Марчук, Л. Мацько, Н. Сологуб, В. Стецій, А. Богуш, О. Горошкіна, Н. Дика, С. Караман, О. Караман, М. Пентиліук, О. Потапенко, Т. Симоненко, О. Семенов, І. Хом'як, Г. Шелехова). Проблема методики навчання граматики української мови глибоко розроблена у сучасній лінгводидактиці (О. Біляєв, О. Горошкіна, Н. Дика, О. Караман, С. Караман, О. Мельничайко, С. Омельчук, М. Пентиліук, К. Плиско, О. Потапенко, Л. Скуратівський, Г. Шелехова, І. Юшук).

Проте окремі аспекти цієї проблеми залишилися малодослідженими: додаткового вивчення потребують питання змісту, форм, прийомів і методів формування мовної особистості учня старшої школи в процесі навчання граматики української мови, що зумовило вибір теми дослідження.

1. Психолого-педагогічні засади формування мовної особистості сучасного учня

В умовах сьогодення одним із провідних напрямів розвитку мовної особистості випускника закладу загальної середньої освіти є надання пріоритету такій організації освітнього процесу, яка забезпечує органічну єдність змісту навчання української мови, сучасних форм, новітніх технологій і засобів оцінки якості знань, уможливує суттєву індивідуалізацію і диференціацію змісту навчання, орієнтує на узагальнення, систематизацію й поглиблення знань з української мови, формує вміння самостійно здобувати знання і використовувати їх, сприяє розвитку інтелектуальних і творчих здібностей учнів¹. Сучасний

¹ Дика Н. Реалізація концепту мовної особистості у сучасній лінгводидактиці. *Педагогічний процес: теорія і практика. Серія: Педагогіка*. 2016. № 2 (53). С. 32.

старшокласник має вміти самостійно визначати освітню траєкторію свого розвитку, володіти навичками XXI ст. й успішно самореалізовуватися у мінливих комунікаційних процесах.

Реформування загальної середньої освіти в Україні, зокрема реалізація Концепції нової української школи, передбачає розроблення та впровадження методик оцінювання невербального та вербального інтелекту дитини, особливостей її сприйняття і мислення, швидкості обробки інформації, оперативну пам'ять і функціонування нейропсихологічних процесів, що лежать в її основі; комп'ютеризованих тестів для діагностики за шкалою Д. Векслера, Міжнародною шкалою дії Лейтер (LIPS), оціночними шкалами Коннерс; методик для тестування вербального інтелекту і когнітивних здібностей. Все це актуалізує інтерес лінгводидактів до питання розвитку вербального інтелекту в структурі мовної особистості учня.

На думку Л. Мацько, мовна особистість – це узагальнений образ носія мовної свідомості, національної мовної картини світу, мовних знань, умінь і навичок, мовних здатностей і здібностей, мовної культури і смаку, мовних традицій і мовної моди². За такого підходу до окресленої дефініції мовна особистість учня постає надскладною синергетичною системою, що ґрунтується на сукупності лінгвокогнітивних процесів, до яких відносимо і вербальний інтелект.

С. Сфіменко зазначає, що «певний час у психології інтелект ототожнювався з мисленням і не розглядався як окрема єдина когнітивна система»³.

Нині інтелект досліджують у міждисциплінарних аспектах вчені різних галузей наук: М. Акімова, Б. Анан'єв, В. Блейхер, Б. Величковський, І. Волощук, А. Воронін, Г. Гарднер, Дж. Гілфорд, О. Губенко, Т. Корнілова, Дж. Мейер, Ж. Піаже, С. Рубінштейн, Г. Спенсер, Р. Стернберг, М. Холодна, В. Штерн та ін.

Ж. Піаже розглядає інтелект як своєрідну адаптацію до навколишнього світу, яка виражається в підтриманні рівноваги між асиміляцією (відтворенням елементів середовища у картині світу особистості) й акомодациєю (зміною картини світу залежно від вимог середовища)⁴.

Особливо актуальною видається теорія множинності форм інтелекту Г. Гарднера, згідно з якою виділяють: вербально-лінгвістичний, логіко-математичний, візуально-просторовий, тілесно-кінестетичний, музично-ритмічний, внутрішньоособистісний, міжособистісний⁵.

² Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі: навчальний посібник. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. С. 27.

³ Сфіменко С. Визначення поняття інтелекту у різних концепціях психолого-педагогічних досліджень. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2013. Вип. 121 (II). С. 91.

⁴ Піаже Ж. Психологія інтелекту. Санкт-Петербург: Пітер, 2003. 192 с.

⁵ Гарднер Г. Структура розуму: теорія множественного інтелекту. Москва: ООО «И.Д. Вільямс», 2007. 512 с.

М. Смульсон тлумачить поняття «інтелект» як цілісне психічне утворення, яке забезпечує породження, конструювання і перебудову особистісних ментальних моделей світу⁶.

С. Єфіменко, узагальнюючи та синтезуючи різноаспектні погляди науковців на проблему визначення інтелекту, зауважує, що інтелект можна характеризувати як «загальну здібність, метакогнітивну структурну організацію, систему психічних механізмів, як інформаційну, адаптивну та регулятивну діяльність, що полягає у здатності ефективно розв'язувати задачі, навчатися, використовувати набутий досвід для вирішення проблем, адаптуватися у суспільстві»⁷.

Успішність навчання є одним із виявів інтелекту, водночас освітній процес безпосередньо впливає на розвиток інтелектуальних здібностей і є одним із факторів становлення механізмів інтелектуальної діяльності особистості.

Оновлення навчальних програм з української мови сприяло переосмисленню провідних акцентів у процесі формування мовної особистості старшокласника. Посилення риторичного спрямування у системі освіти зумовлює необхідність розвитку фасцинативних здібностей учнів під час навчання граматики.

Л. Козяревич зауважує, що фасцинативна мовна особистість передбачає сукупність таких її позитивних комунікативних рис, які виявлятимуться в експресивній комунікативній поведінці та формуватимуть комунікативну індивідуальність цієї мовної особистості, даючи їй можливість не тільки встановлювати та підтримувати комунікативний контакт, але й викликати симпатію та довіру, впливати та переконувати⁸.

В. Соковнин підкреслює, що характерною рисою фасцинативної мовної особистості є її експресивна поведінка, що передбачає вияв її почуттів і настроїв і має такі характеристики: 1) акцентність та інтенсифікацію; 2) персуазивність (здатність бути переконливим і здійснювати вплив на адресата); 3) емоційність; 4) спроможність керувати враженням від спілкування⁹.

⁶ Смульсон М. Психологія розвитку інтелекту в ранній юності : автореф. дис. ... док. психол. наук. Київ, 2002. С. 32.

⁷ Єфіменко С. Визначення поняття інтелекту у різних концепціях психолого-педагогічних досліджень. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2013. Вип. 121 (II). С. 93.

⁸ Козяревич Л. Фасцинативна мовна особистість. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Фізіологічні науки*. 2012. Вип. 13. С. 63.

⁹ Соковнин В. Фасцинація. Комунікація. Общение. Екатеринбург, 2010. С. 32.

На думку Е. Куц, бути фасцинативним співрозмовником, фасцинативною мовною особистістю означає створювати позитивне враження, викликати захоплення, інтерес, здійснювати вплив на адресата¹⁰.

З огляду на вищевикладене вважаємо, що структуру фасцинативної здібності мовної особистості старшокласника можна зобразити на рис. 1.

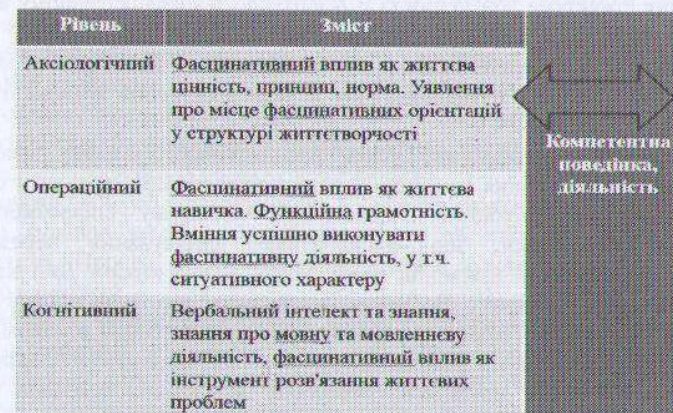

Рис. 1. Структура фасцинативної здібності мовної особистості старшокласника

Реалізація комунікативної інтенції здійснення фасцинативного впливу відбувається із використанням системи різнорівневих мовних засобів, однак, зважаючи на предмет дослідження, вважаємо, що фасцинативні здібності учнів старшої школи доречно розглядати у структурі граматичної компетентності й відносимо до них такі:

- уміння добирати комунікативно виправдані граматичні засоби вираження мовлення відповідно до життєвих обставин;
- знання й уникання у власному мовленні штампованих граматичних конструкцій;
- уміння висловлювати власну думку, будуючи тезу висловлення відповідно до граматичних правил мови;
- доречне використання граматичних форм морфологічних одиниць згідно зі специфікою мовного вираження причинно-наслідкових зв'язків у процесі побудови синтаксичних конструкцій;

¹⁰ Куц Е. Фасцинативна мовна особистість Стіва Джобса. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2018. № 33. Т. 2. С. 63.

– аргументацію висловленої думки в усному мовленні з урахуванням інтонаційних норм мови відповідно до комунікативної ситуації;

– наведення переконливих прикладів у процесі аргументації власної думки з урахуванням інтенцій і пресупозиції співрозмовника, ґрунтуючись на забезпеченні цілісності та зв'язності висловлення;

– знання структури доведення та її реалізацію в комунікативному акті зі свідомим уникненням граматичних помилок;

– усвідомлення стилістичних можливостей граматичних засобів вираження мовлення й використання їх для досягнення комунікативної мети тощо.

В. Соковнин зауважує, що успіх фасцинативного впливу залежить безпосередньо від уміння учасників процесу комунікації управляти своєю мовленнєвою поведінкою і впливати на поведінку співрозмовника. Науковець підкреслює, що фасцинативне спілкування передбачає дотримання принципу взаємодії, який дістав назву «трьох Д»: діалогу, доброзичливості, довіри¹¹. Водночас зауважимо, що сучасні навчальні програми з української мови передбачають тільки поверхнєве ознайомлення учнів старших класів із такими поняттями, як *мовленнєва стратегія, мовленнєва тактика, мовленнєва поведінка, мовленнєва ситуація* тощо, тому, на нашу думку, важливе значення має інструментальна підготовка вчителя до процесу формування фасцинативних здібностей мовної особистості учня, орієнтування на демонстрацію на власному прикладі особливостей створення комунікативного комфорту.

2. Специфіка формування граматичної компетентності учня

Новим концептуальним напрямом сучасної освіти є компетентнісний підхід до формування її змісту й визначення технологій, котрий слугує дієвим інструментом. Важливість такого підходу посилюється його спрямуванням на покращення якості освіти, сприяння входженню в соціум, забезпечення умов для його реалізації. Головна відмінність компетентнісного підходу від інших педагогічних підходів – його інструментальність. Життєва компетентність – це орієнтир для розбудови інноваційного закладу загальної освіти й організації в ньому освітнього процесу¹². Зважаючи на це, вважаємо за необхідне зосередитися на висвітленні питання лінгводидактичних особливостей формування саме граматичної компетентності.

¹¹ Соковнин В. Фасцинація. Комунікація. Общєне. Екатеринбург, 2010. С. 13.

¹² Дика Н. Формування мовної особистості учня загальноосвітнього навчального закладу в умовах реалізації концепції Нової української школи. *Молодий вчений*. 2017. № 11. С. 37.

Ефективність навчання граматики української мови учнів основної школи залежить від урахування їх вікових і психологічних особливостей. Основні цілі вивчення граматики полягають в інтенсивному розвитку інтелектуальних і творчих здібностей учня у володінні знаннями про механізм і функціонування мови. Морфологія та синтаксис найґрунтовніше виявляють ознаки мови як цілісної системи. Під час вивчення морфологічних категорій насамперед враховуються синтаксичні ознаки, які зумовлюються певними морфологічними властивостями мовних одиниць. Відповідно до цього вивчення граматики має практичне спрямування, адже відкриває можливості для розвитку мовленнєвої культури учнів, культури спілкування на основі засвоєння граматичних норм і правил, сприяє збагаченню тезаурусу мовної особистості і засвоєнню правил слововживання.

Розвиток комунікативних умінь і навичок неможливий без оволодіння таким мовним засобом реалізації усного та писемного мовлення, як грамика. Процес формування граматичної компетентності складний і багатоаспектний.

Важливого значення набувають шляхи стимуляції активного мислення в процесі освітньої діяльності, успішність якого безпосередньо пов'язана з пізнавальною активністю і самостійністю учнів, наявністю пізнавальних мотивів, використанням відповідних дидактичних засобів, спрямованих на виконання навчальних дослідницьких завдань, що вимагають пошуку пояснення й доказу закономірних зв'язків і відношень. Зважаючи на це, вважаємо, що у структурі основних складників мовної особистості учня граматична компетентність реалізується так:

– **ціннісний** – надання особистої цінності здобутим знанням граматичної будови мови;

– **світоглядний** – усвідомлення життєвої необхідності в оволодінні знаннями граматики мови для продуктивного досягнення будь-якої комунікативної мети;

– **культурологічний** – національна самоідентифікація, розуміння спорідненості української мови з іншими слов'янськими мовами і водночас вияв її своєрідності на граматичному рівні;

– **особистісний** – індивідуальна потреба в оволодінні граматичними засобами української мови;

– **пізнавальний** – розуміння граматичного потенціалу української мови, стилістичного розмаїття функціонування морфологічних форм і синтаксичних конструкцій у потоці мовлення;

– **поведінковий** – уміле використання граматичних конструкцій у різних мовленнєвих ситуаціях;

– *мовна майстерність* – розвиток мовного чуття, мовного смаку та вербальних інтелектуальних здібностей завдяки опануванню основ граматичного ладу мови тощо.

І. Вихованець наголошує, що досконале засвоєння граматики – це насамперед творчість, творення мовлення, вияв свого «я», принаймні мінімальна неповторність мовлення, гнучкість у висловленні думок, це і розвинена інтуїція, витончений мовний смак, і правильна оцінка нового і старого в мові, і загальна культура мовлення¹³.

Зауважимо, що компетентнісний підхід до навчання мови спрямований на розвиток базових предметних компетентностей мовної особистості учня, передбачає створення внутрішньої мотивації, яка визначає готовність його до пізнавальної діяльності, в основі якої лежать компетентності.

Ідея компетентнісного підходу ґрунтується на положенні, що утверджує взаємозв'язок: успіху особистості та її здатності самостійно вирішувати проблеми, які постають перед нею впродовж життя; здатності ефективно актуалізувати особистісні ресурси та розробляти шляхи досягнення поставлених цілей; у формуванні будь-якої компетентності підґрунтям є активна, послідовна, цілеспрямована, усвідомлена діяльність учнів; засобами і діями учнів, що виявляється у навчальній взаємодії.

Випускник має бути готовим діяти, вміло застосовувати наявні знання й уміння та продукувати нові в умовах невизначеності. Йому необхідно навчитися брати на себе відповідальність, керувати власним навчанням і розвитком, мати готовність навчатися впродовж життя¹⁴.

З урахуванням загальної схеми процесу розвитку мовної особистості (див. рис. 2) вважаємо за необхідне конкретизувати внутрішню структуру граматичної компетентності (див. рис. 3) як провідний компонент процесу навчання української мови в старших класах на засадах компетентнісного підходу у сучасній загальній середній освіті загалом.

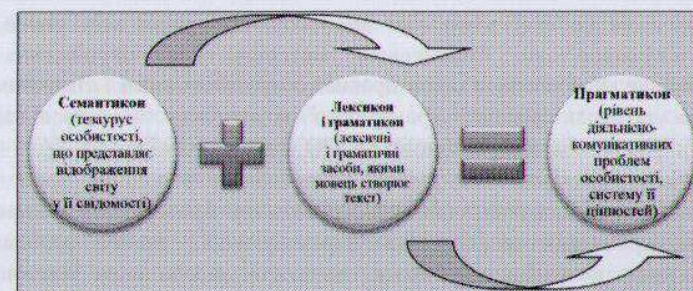

Рис. 2. Загальна схема процесу формування мовної особистості

Рис. 3. Загальна структура граматичної компетентності

Ефективність впровадження компетентнісного підходу в освітньому процесі гальмується певною невідповідністю вчителя, що виявляється в недостатньому розумінні ним дидактичних і методичних аспектів моделювання уроків, на яких має відбуватися системне й цілеспрямоване формування в учнів предметних і ключових компетентностей. Зокрема, у контексті Нової української школи провідною стає необхідність у підготовці грамотної людини з належним рівнем лінгвістичної компетентності, що

¹³ Практикум з методики навчання української мови / за ред. М. Пенгілюк. Київ : Ленвіт, 2003. С. 197.

¹⁴ Дика Н. Формування мовної особистості учня основної школи в контексті педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського. Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка. 2018. № 29. С. 35.

ґрунтується на системі знань про мову, одиниці мови всіх рівнів, які використовуються як будівельний матеріал для породження та розпізнавання висловлень, а також правила оперування ними¹⁵. Зважаючи на це, подаємо характеристику граматичної компетентності відповідно до рівневої структури мовної особистості за Ю. Карауловим¹⁶:

– *вербально-граматичний рівень* – передбачає володіння природною мовою на основі здобутих знань про граматичну будову мови. У процесі навчання граматики реалізується через уміння мовної особистості комунікативно виправдано добирати граматичні засоби мови залежно від їхнього семантичного навантаження, стилістичних функцій, виражальних можливостей, вільно оперувати граматичними одиницями у процесі вербальної комунікації;

– *лінгвокогнітивний рівень* – передбачає відображення мовної картини світу у суб'єктивній реальності мовця. Реалізується через уміння мовної особистості породжувати, розуміти та відтворювати мовленнєві висловлення залежно від їхньої граматичної будови, доцільно добирати граматичні конструкції відповідно до вербальних вимог виконуваних соціальних ролей з урахуванням особливостей вираження власної національної ідентичності;

– *мотиваційно-прагматичний рівень* – передбачає усвідомлення системи особистісних мотивів і цінностей. Реалізується через досягнення комунікативної мети за допомогою виправданого і доцільного вживання граматичних одиниць у процесі реалізації певної мовної стратегії й тактики, переживання мовленнєвої ситуації.

Мовна особистість є надскладною синергетичною системою¹⁷, тож її формування залежить від багатьох чинників і факторів впливу на її функціонування. Однак врахування загальних лінгводидактичних особливостей процесу формування мовної особистості, орієнтація на комплексний розвиток усіх її складових компетентностей, оптимальний підбір ефективних методів, прийомів і засобів, форм сприятимуть формуванню мовної особистості у процесі навчання граматики¹⁸.

¹⁵ Дика Н. Формування мовної особистості учня загальноосвітнього навчального закладу в умовах реалізації концепції Нової української школи. *Молодий вчений*. 2017. № 11. С. 295.

¹⁶ Русский язык : Энциклопедия / под ред. Ю.Н. Караулова. Москва : Научное издательство «Большая Российская энциклопедия», 2003. С. 672.

¹⁷ Dyka N.M., Mykytenko V.O. Formation of the learner's linguistic identity on the basis of the synergetic approach. *Pedagogical and psychological sciences: development prospects in countries of Europe at the beginning of the third millennium* : collective monograph. Vol. 2. Riga : Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2018. P. 103–120.

¹⁸ Дика Н. Реалізація концепту мовної особистості у сучасній лінгводидактиці. *Педагогічний процес: теорія і практика. Серія: Педагогіка*. 2016. № 2 (53). С. 32.

Робота над формуванням мовної особистості у процесі навчання граматики має бути систематичною, послідовною, структурною і базуватися на навчанні в єдності системи мовних одиниць і правил їх функціонування, процесі реалізації мовних одиниць у мовленнєвих аспектах, а також активізації внутрішніх резервів учнів: їхнього мислення та вже здобутих знань¹⁹.

Спираючись на виділені М. Пентлюком закономірності навчання й засвоєння рідної мови²⁰, виділяємо такі їх особливості щодо формування граматичної компетентності у структурі мовної особистості учня старших класів закладу загальної середньої освіти:

1) *постійна увага до матерії мови* сприяє розвитку лінгвокогнітивного й мотиваційно-прагматичного рівнів мовної особистості учня старших класів, зокрема в процесі навчання граматики української мови особливе значення має опанування граматичних засобів вираження мовлення, адже доцільний добір граматичних одиниць під час усного мовлення забезпечує правильне й повне розуміння сказаного співрозмовником, сприяє досягненню комунікативної мети;

2) *розуміння семантики мовних одиниць* має безпосередній вплив на формування вербально-граматичного рівня мовної особистості старшокласника, оскільки забезпечує співвіднесення граматичних одиниць із явищами навколишньої дійсності, сприяє глибшому розумінню причинно-наслідкових зв'язків між компонентами судження, збагаченню граматики особистості;

3) *здатність засвоювати норму літературної мови* забезпечує взаємозв'язок усіх трьох рівнів мовної особистості учня старших класів і реалізується в процесі навчання граматики таким чином: на вербально-граматичному рівні – як оперування особливостями сполучуваності граматичних одиниць у потоці мовлення, на лінгвокогнітивному рівні – як послідовність використання граматичних конструкцій, забезпечення цілісності та зв'язності під час вираження власної думки тощо, на мотиваційно-прагматичному рівні – як володіння морфологічними, синтаксичними й пунктуаційними нормами в процесі письмової комунікації;

4) *оцінювання виражальних можливостей рідної мови* сприяє різнобічному розвитку мовної особистості старшокласника: осягненню стилістичних відтінків граматичних одиниць, збагаченню граматики морфологічними і синтаксичними синонімами тощо (вербально-

¹⁹ Там само. С. 35.

²⁰ Практикум з методики навчання мовознавчих дисциплін у вищій школі : навчальний посібник / ред. О.М. Горюшкіна, С.О. Караман. Київ : «Акме Група», 2015. С. 28.

граматичний рівень), опануванню стилістичних можливостей вираження мовлення граматичними одиницями, розрізненню їх стилістичних особливостей тощо (лінгвокогнітивний рівень), засвоєнню способів вираження емоційності й експресивності морфологічними, синтаксичними та пунктуаційними засобами (мотиваційно-прагматичний рівень);

5) *розвиток мовного чуття* передбачає сприймання і створення висловлювань різних типів мовлення й реалізується у закладі загальної середньої освіти під час роботи учнів із текстами різних типів і жанрів мовлення, створення власних текстів тощо;

б) *залежність мовленнєвих умінь і навичок від знань граматики* забезпечує формування вербально-граматичного рівня мовної особистості учня старших класів, оскільки розширення граматики особистості є підґрунтям для розвитку мовленнєвої й комунікативної компетентностей.

Процес формування граматичної компетентності під час навчання морфології та синтаксису забезпечувався використанням форм (навчальні заняття, фронтальна, колективна, робота в групах, індивідуальна робота), методів (бесіда, спостереження за мовним матеріалом, робота з підручником, метод вправ, розповідь учителя) і засобів (підручники, спеціально дібраний дидактичний матеріал, таблиці, схеми, тексти, тести, словники, телепередачі, відеозаписи, диктофонні записи, комп'ютерні програми, електронні посібники, мультимедійні презентації, інтернет-ресурси тощо) навчання. З-поміж методів і прийомів навчання граматики ефективними, на нашу думку, були такі: спостереження за практичним застосуванням різних граматичних конструкцій в усному і писемному мовленні; аналіз семантико-синтаксичних відношень у словосполученнях і реченнях, граматичних зв'язків між мовними одиницями різних рівнів; спостереження за функціональними особливостями різних граматичних конструкцій, їх стилістичною маркованістю в текстах різних стилів і жанрів; моделювання, протиставлення, зіставлення граматичних одиниць; трансформування, відтворення, редагування, продукування власних висловлень; написання есе; творчі й компетентісно орієнтовані завдання.

Успішному формуванню граматичної компетентності мовної особистості учня старших класів закладу загальної середньої освіти сприяло використання й інтерактивних методів: мозкового штурму, подіумної дискусії, дискусії-симпозіуму, ситуативного моделювання, методу проєктів; формування емоційно-ціннісних орієнтацій, тобто усвідомлення, сприймання, осмислення й застосування знань (робота в парах, малих групах, розігрування ситуації за ролями тощо); організація рефлексії пізнавальної діяльності, тобто

систематизація засвоєного матеріалу, застосування здобутих знань і набутих умінь в умовах конкретної ситуації спілкування.

Серед вправ і завдань, які сприяють формуванню мовної особистості, а також впливають на якість засвоєння мовних понять під час навчання граматики, ми виокремлюємо такі: когнітивно-репродуктивні, когнітивно-діяльнісні, аналітичні, творчі та комунікативні. Комплексна система вправ має передбачати конструктивне застосування знань із редагування і трансформації текстів, написання різних за стилями, типами і жанрами мовлення творчих робіт, створення власних монологічних і діалогічних висловлень і реалізуватися в усіх видах мовленнєвої діяльності²¹.

Отже, під граматичною компетентністю розуміємо знання, уміння, навички з морфології та синтаксису для конструювання власних висловлень у конкретних життєвих ситуаціях. Граматична компетентність учня розкривається в уміннях контролювати та регулювати власну мовленнєву поведінку, досягати реальних комунікативних інтенцій за допомогою граматичних засобів.

Навчання української мови має спрямовуватися на те, щоб продовжувати формувати особистість, яка вільно володіє засобами української мови в будь-якій мовленнєвій ситуації, аргументовано висловлює свої думки, дотримується правил мовленнєвої етики²².

ВИСНОВКИ

Україномовна особистість є носієм кодифікованого варіанту української літературної мови, компетентною особистістю, котра володіє високою культурою мови, культурою спілкування, є вмілим ретранслятором інформації, орієнтується в інформаційно-комунікативному просторі.

Проблема формування мовної особистості в сучасній лінгводидактиці пов'язана з новітніми тенденціями перебудови освітнього процесу, зокрема необхідністю посилення практичного спрямування змісту навчання мови, розвитку в учнів умінь здобувати інформацію, вміти її реалізувати у повсякденному житті. Провідною стає необхідність підготовки грамотної людини з належним рівнем мовномовленнєвих компетентностей, що ґрунтуються на системі знань про мову. Учні, засвоюючи мовну систему, розвивають мовленнєві вміння і навички, мовні поняття, удосконалюють культуру мови і мовлення, культуру спілкування, що сприяє формуванню

²¹ Дика Н. Реалізація концепту мовної особистості у сучасній лінгводидактиці. *Педагогічний процес: теорія і практика. Серія: Педагогіка*. 2016. № 2 (53). С. 35.

²² Пентиліок М. Мовна особистість майбутнього вчителя-словесника в контексті професійної підготовки. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2014. Ч. 2. С. 292.

мовної особистості²³. Оновлення навчальних програм з української мови для учнів старших класів сприяло переосмисленню практичного аспекту в освітньому процесі загалом і дало змогу дійти висновку про необхідність формування фасцинативних здібностей старшокласників у контексті розвитку граматичної компетентності.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми формування граматичної компетентності учня, а лише відбиває основні компоненти цього питання на сучасному етапі реформування системи освіти в Україні. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробленні лінгводидактичних особливостей застосування інформаційно-комунікаційних технологій під час формування граматичної компетентності учнів у закладах загальної середньої освіти, висвітленні питання щодо особливостей розвитку вербального інтелекту в структурі мовної особистості учня, пошуку шляхів удосконалення когнітивних методик навчання української мови з опорою на специфіку формування і розвитку лінгвокогнітивного рівня мовної особистості та його реалізації у всіх типах мовленнєвої діяльності.

АНОТАЦІЯ

У статті висвітлено проблему формування граматичної компетентності у структурі мовної особистості сучасного старшокласника. Подано короткий огляд основних питань оновлення навчальних програм з української мови, зокрема системи загальної середньої освіти України загалом.

Запропоновано шляхи розв'язання проблеми посилення риторичного аспекту у змістовому компоненті навчальних програм під час опанування проблемних питань граматики української мови старшокласниками. Зокрема, зроблено акцент на необхідності розвитку вербального інтелекту особистості шляхом ознайомлення учнів з основними риторичними поняттями та формування у них фасцинативних здібностей. Охарактеризовано фасцинативні здібності мовної особистості старшокласника у структурі граматичної компетентності.

Окрему увагу приділено внутрішній структурі граматичної компетентності й специфіці її втілення у процесі формування мовної особистості учня старшої школи закладу загальної середньої освіти. Виокремлено ефективні методи, прийоми та засоби формування граматичної компетентності у процесі навчання української мови. Описано перспективи подальших досліджень.

²³ Дика Н. Реалізація концепту мовної особистості у сучасній лінгводидактиці. *Педагогічний процес: теорія і практика*. Серія: Педагогіка, 2016. № 2 (53). С. 35.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гарднер Г. Структура розуму: теорія множественного інтелекту. Москва : ООО «И.Д. Вільямс», 2007. 512 с.
2. Практикум з методики навчання мовознавчих дисциплін у вищій школі : навчальний посібник / ред. О.М. Горошкіна, С.О. Караман. Київ : «Акме Груп», 2015. 249 с.
3. Дика Н. Реалізація концепту мовної особистості у сучасній лінгводидактиці. *Педагогічний процес: теорія і практика*. Серія: Педагогіка, 2016. № 2 (53). С. 32–36.
4. Дика Н. Формування мовної особистості учня загальноосвітнього навчального закладу в умовах реалізації концепції Нової української школи. *Молодий вчений*. 2017. № 11. С. 294–297.
5. Дика Н. Формування мовної особистості учня основної школи в контексті педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. Психологія. Педагогіка, 2018. № 29. С. 35–39.
6. Єфіменко С. Визначення поняття інтелекту у різних концепціях психолого-педагогічних досліджень. *Наукові записки*. Серія: Педагогічні науки, 2013. Вип. 121 (II). С. 91–96.
7. Русский язык : Энциклопедия / под ред. Ю.Н. Караулова. Москва : Научное издательство «Большая Российская энциклопедия», 2003. С. 672.
8. Козяревич Л. Фасцинативна мовна особистість. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія: Філологічні науки, 2012. Вип. 13. С. 60–65.
9. Куц Е. Фасцинативна мовна особистість Стіва Джобса. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія, 2018. № 33. Т. 2. С. 62–64.
10. Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі : навчальний посібник. Київ : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. 607 с.
11. Пентилюк М. Мовна особистість майбутнього вчителя-словесника в контексті професійної підготовки. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2014. Ч. 2. С. 290–297.
12. Практикум з методики навчання української мови / за ред. М. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2003. С. 197.
13. Пиаже Ж. Психологія інтелекту. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 192 с.
14. Смульсон М. Психологія розвитку інтелекту в ранній юності : автореф. дис. ... док. психол. наук. Київ, 2002. 40 с.

15. Соковнин В. Фасцинация. Коммуникация. Общение. Екатеринбург, 2010. 134 с.

16. Dyka N.M., Mykytenko V.O. Formation of the learner's linguistic identity on the basis of the synergetic approach. *Pedagogical and psychological sciences: development prospects in countries of Europe at the beginning of the third millennium* : collective monograph. Vol. 2. Riga : Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2018. P. 103–120.

Information about authors:

Dyka N. M.,

Ph. D. of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Language and Literature
Institute of Postgraduate Pedagogical Education
Borys Grinchenko Kyiv University
22 A, Tychyny Avenue, Kyiv, Ukraine

Mykytenko V. O.,

Ph. D. of Pedagogical Sciences,
Methodist of the Department of Language and Literature
Institute of Postgraduate Pedagogical Education
Borys Grinchenko Kyiv University
22 A, Tychyny Avenue, Kyiv, Ukraine